

С. М. Кривенко,
кандидат філологічних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри української мови, літератури та культури,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА БАГАТОПЛАНОВІСТЬ ЖАНРУ ПОЕЗІЇ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА «ПІСНЬ ПРО ПАНА БАЗЯ»

Пильна увага до категорії жанру нині не видається ні «марним витрачанням часу», ні «анахронізмом». Ц. Тодоров у праці «Поняття літератури та інші есе» переконливо спростував тезу про неактуальність жанрової проблематики [Тодоров 2006, с. 22]. Її важливість зумовлена не тільки тим, що це природна особливість твору, якій притаманна велика сила узагальнення. Жанрова природа твору дає нам багатий матеріал для розмаїтих інтерпретацій при осмисленні явищ художньої літератури.

Жанри є мистецьким продуктом певної історичної доби, відбитком її естетики. Вони зароджуються, еволюціонують, набувають застиглих форм, розкладаються, провіщуючи майбутню зміну естетичної парадигми доби, занепадають та знову відроджуються. Кожна епоха, рішуче відкинувши «залишкове та історично віджиле» [Павлишин 1997, с. 304], відкриває досі не бачені жанрові горизонти. З'являється потужна нова плеяда митців, яка більше не мириться з канонами і прагне зламати усталені мистецькі кордони і приписи, зокрема й жанрові. Молоде покоління українських поетів 80–90-х років ХХ століття, кинувши виклик соцреалістичному письменству, унітарним практикам радянського минулого, привернуло увагу появою незнаних досі тем, мотивів, образів, зразками експериментаторства, авангардною поетичною стилістикою, жанровою еkleктикою. Зокрема, в поетичному доробку лідера «Бу-Ба-Бу» Юрія Андруховича глибоко відбилася сутність змін того часу. Оригінальності, а відтак і значущості поезії митця надає трансформація художнього досвіду різних часів і поколінь, естетика сміхової, сатирично-пародійної, народно-карнавальної культури, стильова палітра напрямів і течій різних епох – від класицизму, бароко до неоавангардизму, постмодернізму. Його поетичні твори, з одного боку, демонструють жанрове розмаїття, схрещення багатьох мистецьких явищ минулого, а з другого боку, пропонують індивідуальну жанрову специфікацію, що представлена в заголовках чи підзаголовках творів. Останні часом значно розширюють жанрові межі поезії, стимулюють читацький і дослідницький інтерес. Увага до поетичної творчості Ю. Андруховича була сфокусована здебільшого на питаннях проблематики і поетики, стильового новаторства, особливостей мовотвору, участі літутгрупування «Бу-Ба-Бу» в українській літературі кінця ХХ – початку ХХІ століття (Н. Білоцерківець, Т. Гундорової, В. Моренця, Н. Філоненко, Н. Хомечі, Г. Черниш та ін.). Жанрова своєрідність поезії митця не належить сьогодні до найбільш вивчених проблем. Заповнення цієї лакуни дасть змогу з'ясувати важливі аспекти змістової та ідейної спрямованості, значення тих естетичних категорій, які живлять поетику окремого ліричного твору, всього поетичного доробку.

Прикметною жанровою палітрою привертає увагу поезія «Піснь про пана Базя (3 рекламного відеокліпу матримоніальної фірми «Базилевс»)» Ю. Андруховича [Андрухович 2016, с. 168–169]. «Піснь» – єдиний твір поета, написаний у цьому жанрі. Типовими для його специфіки, як відомо, є взаємодія музики і слова. Різні прояви цієї взаємодії викликають і відповідні жанрові сподівання. Видається, що твір Ю. Андруховича суто словесної жанрової природи, хоча структурно-композиційна будова стилізована під пісню (має 3 восьмирядкові строфи, 1 заключну 4 чотирирядкову та 2 рефрени після 1 та 2 строфи). Назва містить низку рефлексій жанрологічного плану. У ній основною жанроорієнтованою вказівкою є лексема «піснь», яка спершу налаштовує на рецепцію біблійної або народної пісні, високий ідейно-емоційний тон вислову. Біблійні алюзії, вказівка автора на епічність,

апеляція до поетики народної пісні – далеко не єдині, хоча й присутні, жанрові чинники цієї поезії. Багатство семантики, жанрова багатоаспектність, експліцитна настанова на характер виконання закономірно пробуджує розмаїті тематичні очікування: біблійної чи епічної історії, величних сторінок зі сфери політичного, суспільного чи культурного життя, важливих подій чи фактів тощо. Ними митець орієнтує на впізнаваність жанру та вдається до гри з читачем і текстом. Це досягається також через властиву для поетів «Бу-Ба-Бу» естетику сміхової, сатирично-пародійної, народно-карнавальної культури. Т. Гундова, досліджуючи причини розриву їх творчості з класикою, наводить аргументації В. Неборака, що «умовою появи постмодерністського твору є розігрування в ньому "попередньої літературної традиції", перетрушування "знерухомілого канону модернізму" та наявність "певних концентричних кіл, як-от: "канон національної літератури, європейський літературний канон і т. д"» [Гундорова 2005, с. 43]. Таке переосмислення Ю. Андруховичем «попередньої літературної традиції», вихід за межі жанрового канону вводить читача в оману. Він відмовився від притаманних цьому жанру міфопоетичних, ідеогенних, романтичних джерел, відтворення подій минулого, масштабності й сили, звеличувально-оспівувальних інтонацій. Натомість поет «одягнув» пісню у жанрову модель бурлеску.

Заниження пафосу, вивільнення жанрової «рамки» ословлюється вже наступною фразою назви – поезії – «про пана Базя». Сюжетна основа поезії не має епохального значення, масштабних постатей і конфліктів, героїчних учинків. Навпаки, герой сюжету цієї пісенної стилізації – персона приватна, старий адвокат, матримоніальний король пан Базьо, послуги якого мають неабияку популярність. Невідповідність стилю тематиці стимулюють семантичні зміни в свідомості читача. Зміщення поетики героїчного епосу, високої поезії у бік комічного, жартівливого, поетики мас-культури, хоч і протиставляється первинним традиціям, відбиває характер сучасного художнього мислення, зокрема й жанрового. Останнє є максимально відкрите назустріч проблемам і потребам сучасності, відображенню найновіших реалій сьогодення. Розповів історію про пана Базя Ю. Андруховичу, як й іншим бубабівцям, знавець львівських легенд Юрій Винничук [Винничук]. Вона виявилася інтелектуально-емоційним імпульсом творчо-поетичної енергії митця. Переплавлена у художній вислів, історія про пана Базя набула комічного сенсу. Уже перший рядок твору передає авторську іронічну оцінку, суб'єктивність якої суттєво пливає на читача. Вона репрезентована у формі піднесеного звертання «Всемогутній Базю, боже інформації...». Поет нарощує конфесійну лексику, – «всемогутній», «боже інформації», «віруємо», «Молимося на Тебе», «райські вольєри», «Ось Він Понад Нами», «Вінець творіння», «небесну манку», – яка надає вислову експресії, урочистості, підкреслює неординарність персонажа. Його всемогутність, божественна суть – риси, що залежать від авторської оцінки, – посилюють емоційно-психічний ефект, стимулюють зацікавленість широких мас («всі ми...»), що переймаються турботами «як здобути щастя», оминувши небажані наслідки. Омріяний кожною людиною комфортний психологічний простір інтенсифікується молитвою за пана Базя, його адвокатський промисел («Молимося на Тебе // мліємо від Тебе»). Проте вона не має сакральних інтенцій, є відверто прагматичною. Тому жанр зазнає трансформацій при контакті з сучасністю. Як зазначає Ц. Тодоров, «Те, що твір "не кориться" своєму жанрові не означає, що жанр не існує; хотілося б майже сказати: навпаки. На це є дві причини. По-перше, тому, що для існування порушення потрібен закон – який саме і буде порушено. Можна піти ще далі: норма стає видимою – живе – тільки завдяки її порушенням» [Тодоров 2006, с. 24]. Творчо-психологічний контакт важливий для поета Ю. Андруховича і його читача [Кривенко 2024, с. 72]. Автор аналітично розпізнає бажаний для читача оптимальний узус і рецепцію, випробовує його реакцію, провокує, епатує, зокрема й видимими проявами порушення норми. Жанрова установка на епічність, яку задав автор, стала «видимою» читачеві тільки «завдяки її порушенню». Жанр «пісню» в поетичному мисленні Ю. Андруховича не щось канонічне та непорушне, а безповоротно віджиле і давнє, що «не кориться» своєму жанрові сьогодні, як і матримоніальні канони радянської епохи. Їх десакралізація і водночас возвеличення матримоніального гуру пана Базя – це

мистецький відбиток того зламу, в якому живе людина пострадянської епохи. Часова дистанція змінила авторське осмислення поетичного епосу сьогодні, дала поштовх естетичній переоцінці, стала дороговказом до творчого перегляду узвичаєного, призвела до модифікації жанрового обличчя.

Час і простір «Пісні» локалізувався, ущільнився порівняно з давньоєпічними творами – явищами історично вичерпаними, втратив у масштабності. Звузилася і географія людських кордонів – як на рівні мас, так і персонажів. Головний герой і події з величних, всеохопних стають приватними, прагматичними, матримоніально заангажованими («гніздечко звити тепле й гармонійне»). Психологічна характеристика колективного творця історії або ватажка також істотно змінилася до рівня змалювання особистих мотивів, задоволення фізичних потреб, природного бажання людини звити сімейне «гніздечко». Трагедійна або драматична домінанта пафосу поступилася гумористичній, сатиричній, пародійній, що надало творові додаткової комунікативної привабливості, а також нових жанрових прикмет, атмосфери нових часів, нового світовідчуття та нових героїв, таких, як пан Базьо. Водночас спільність людських доль, збірне «ми» («всі ми...», «віруємо в диво ми...», «все про нас відомо...»), прохання про сакральне покровительство («Молимося на Тебе, // мліємо від Тебе...»), зображення атрибутів діяльності (опис ремесла пана Базя) – риси, що зближують із родовими ознаками епосу, винесеними Ю. Андруховичем у заголовок твору. Автор наділяє пана Базя Божою всемогутністю, подібною пісенному епосу, що є психологічно значущим. Він, як і Всевишній, покровитель людських взаємин, що підлягають «таємній реєстрації», «гварант» життя «теплого й гармонійного». Образ старого адвоката психологізує і його «зірковий» статус («Всемогутній Пане! Мерехтиш зорею!...», «Ось Він Понад Нами Мерехтить Зорею!...»), означений видимими проявами мерехтіння та відблисків, символікою Божественного сьйва, що несе істину, спасіння.

Успіхи пана Базя пов'язані з ефективною діяльністю матримоніальної фірми «Базилевс», умінням зняти психологічну напругу, «струси, пристрасті, стреси і пристрації», а відтак вдалою рекламою своїх послуг.

Запорукою омріяної «рандки» (побачення, зустріч закоханих) є широка клієнтська база – «списки й картотеки», які укладено особливо ретельно («Все про нас відомо й чітко занотовано, // списки й картотеки мудро застосовано...»). Каталог пана Базя – це не тільки містилице шлюбної інформації, вичерпний реєстр кандидатів на будь-який смак, а й своєрідний живий зв'язок головного героя із зовнішнім світом, іншими людьми, зосередження устремлінь і внутрішніх переживань багатьох клієнтів. Проте божественне «всевідання» героя («Все про нас відомо...»), вичерпність особистої інформації «до застосування» не завжди має позитивний результат («І комусь поліпшено, а комусь попсовано, // і когось погублено, а когось врятовано...»). Його божественні риси локалізовані земним, побутовим утіленням. Ю. Андрухович, слідуючи за сучасною епохою з її еkleктизмом, іронічністю, ігровою стилістикою, пародійністю, переосмисленням традицій, розширює межі жанру «піснь» через реалізацію ідеї про домінанту приватного життя над великою історією, величчю та «всемогутністю» людини, поетизацією подвигів і героїзму. Сьогодні нові суспільні тенденції стимулюють не тільки перегляд жанрових канонів, а й спонукають до появи нових жанроутворів.

«Піснь про пана Базя» у межах назви має ще одну грань, яка не лише уточнює, удокладнює вже наявну інформацію, а й налаштовує читача на нове сприйняття – це жанровизначальний підзаголовок «З рекламного відеокліпу матримоніальної фірми «Базилевс». Він розкриває характер походження матеріалу, вказує на його специфіку, характер сполучуваності. Праформу «піснь» ушлетено в жанр відеокліпу – невеликого динамічного телевізійного твору. Автор пропонує читачеві своєрідну рецепцію «пісні» через новий для середини 80 – початку 90-х років ХХ століття жанр відеокліпу, який здебільшого був рекламою та приваблював численну аудиторію яскравим, енергійним відеорядом. Сутність цієї рецепції полягає в тому, що вона здійснюється у різний спосіб: «піснь» є вербальною, сприймається на слух, а відеокліп передбачає і візуальне, і

аудіосприйняття. Такий демонстративний підзаголовок чинить додатковий емоційний вплив на читача та виконує роль реклами – спонукає до дії, привертає увагу, викликає інтерес і до твору, і до його автора. Реклама стимулює творення культури нового часу, формує її естетику, є дієвим засобом впливу на реципієнта. «Піснь про пана Базя (З рекламного відеокліпу матримоніальної фірми «Базилевс»)» Ю. Андруховича можна розглядати як одну зі спроб творення епосу нових часів, що поєднав різні жанрово-родові форми багатьох мистецьких явищ.

Твір засвідчує багатоплановість жанрового пошуку митця, переплавку художнього досвіду різних часів і поколінь. Складники заголовка та підзаголовка вказують на жанрову специфіку твору, його рецепцію, стимулюють читацький і дослідницький інтерес. Новизна жанроутвору відбиває естетику сміхової, сатирично-пародійної, народно-карнавальної культури, увиразнює важливі аспекти змістової та ідейної спрямованості твору. Жанрові дефініції у назві «Піснь про пана Базя (З рекламного відеокліпу матримоніальної фірми «Базилевс»)» демонструють зміни статусу жанру та підпорядкованість його автору. Звільнившись від «тягаря» канону, Ю. Андрухович дав зразок епосу нових часів, у якому художня рецепція образу пана Базя є органічною. Інші поети літутгруповання «Бу-Ба-Бу» Олександр Ірванець і Віктор Неборак також присвятили свої твори цій одіозній постаті. Дослідження важливих аспектів проблематики і поетики творів, присвячених пану Базю, становить перспективу нашого наступного дослідження.

Література:

1. Андрухович Ю. Листи в Україну. Вибрані вірші. Вид. друге, доп. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016. 256 с.
2. Білоцерківець Н. Бу-Ба-Бу та ін. : український літературний неоавангард : портрет одного року. Слово і час. 1991. № 1. С. 42–52.
3. Винничук Юрій. Пан Базьо. Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/65078>
4. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Київ: Критика, 2005. 263 с.
5. Кривенко С. Еволюція жанру і кореляція епох: від «Енеїди» до «Бу-Ба-Бу» // Нова філологія. 2024. № 94. С. 66-44. <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2024-94-10>
6. Моренець В. Поетичний авангард : його природа й сучасні виміри // Сильові тенденції української літератури ХХ століття. Київ : Фоліант, 2004. С. 13–62.
7. Павлишин М. Канон та іконостас : літературно-критичні статті. Київ : Час, 1997. 447 с.
8. Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе. Київ : Києво-Могилян. акад., 2006. 163 с.
9. Філоненко Н. М. Група «Бу-Ба-Бу» як явище українського літературного процесу кінця ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : 23.01.2008. Харків, 2008. 172 с.
10. Хомеча Н. Від блазенати до «посткарнавального безглуздя» : ліричний суб'єкт у поезії Юрія Андруховича. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2018. Вип. 67, ч. 2. С. 256–268.
11. Черниш Г. «А рима дверима – гуп...». Слово і час. 1990. № 3. С. 12–14.
12. Черниш Г. «...Семенко, брате, я теж кудлатий нароби́м дива у світа хаті». Прапор. 1990. № 7. С. 22–26.